

מערכת המים הצפונית של בית-גוברין

נחום שגיב*, בועז זיסו** ודוד עמית**

* המכללה האזורית אשקלון
** רשות העתיקות, ירושלים

בשנת 200 לספירה העניק הקיסר ספטימיוס סוורוס ליישוב בית-גוברין זכויות של פוליס, שכונתה לאחר מכן בשם אלבתרופוליס. עובדה זו תרמה להתפתחותה של העיר ולשגשוגה, עד כי בתקופה הרומית המאוחרת ובתקופה הביזנטית הפכה אלבתרופוליס לאחת הערים החשובות בארץ. פרנסי העיר דאגו להקמתן של אמות מים, שהתבססו על מקורות מים שונים, ביניהם מקורות רחוקים למדי. ככלל עיר רומית שימשו המים הזורמים את בתי-המרחץ ואת המזרקות העירוניות, הגיעו לבתי האמידים וניקזו את מערכת הביוב העירונית.

בסקרים ארכיאולוגיים התגלו עד כה שתי מערכות, שהובילו מים זורמים לבית-גוברין ממקורות מרוחקים: המערכת המזרחית הובילה מים ממעינות בהר חברון (עמית, 1989), ואילו המערכת הצפונית ניצלה מי מעיינות, שנבעו בימי קדם למרגלות תל גודד, כשלושה קילומטרים מצפון לבית-גוברין¹ (מפה 1 ואיור 1).

אף כי חלק ממערכת הספקת מים זו נסקר בעבר וזכה לפרסום ראשוני, דומה שרק עתה, בעקבות סקר מקיף וחפירות שנערכו למרגלות תל גודד, ניתן להציג אותה על מרכיביה השונים: בריכת אגירה, אמת המים ונקבה חצובה.

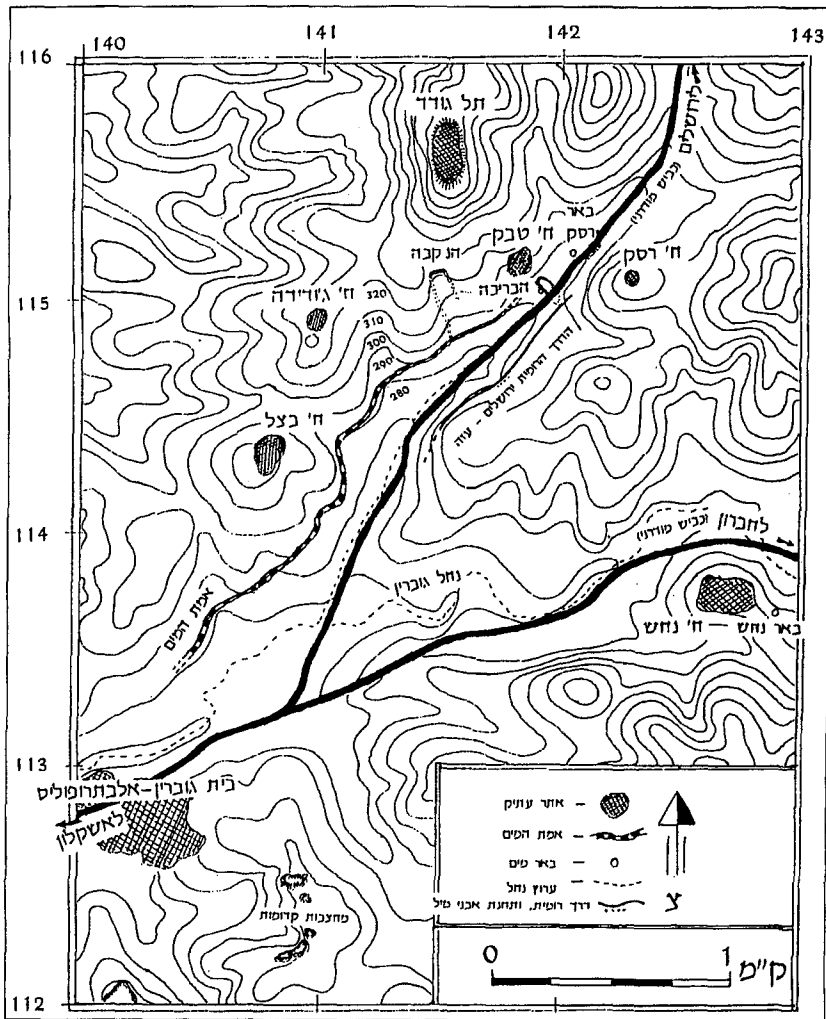
בריכת האגירה

במהלך הנחת קו טלפון תת-קרקעי בערוץ הנחל שמדרום-מזרח לתל גודד (נ"צ 14185/11535) התגלתה בריכה מונומנטלית, ששימשה כנראה לאגירת מים (איור 2). אורכה היה כ-85 מ', שכי-60 מ' מהם נחשפו, ורוחבה הממוצע היה כ-15 מ'.² קירות הבריכה עבים למדי, 1.2–3.2 מ', וגובה השתמרותם המרבי עומד על כשלושה מטרים. הקיר הדרומי והקיר המערבי של הבריכה ישרים וניצבים זה לזה, ואילו הקיר הצפוני מתעגל כלפי חוץ ומגיע לשיא רוחבו במרכזו. קרוב לוודאי שצורתו הקשתית של הקיר וכן רוחבו הניכר נועדו להעניק לו עמידות בפני זרמי מים, סחף ושיטפונות, שהגיעו עם ערוץ הנחל מצפון. בקיר הדרומי של המתקן ניתן להבחין בשני שלבים של בנייה, והשלב המאוחר, העליון, נבנה בשיטת "ראש ופתין".

1. יש לשער, שהמפעל המזרחי סיפק מים לרובעי המגורים של אלבתרופוליס, באזור המשתדע מדרום לערוץ נחל גוברין. ייתכן שלאזור שמצפון לנחל, כולל לבית-המרחץ הגדול, ההולך ונחשף על-ידי משלחתו של פרופ' עי קלוגר בסמוך לאמפייתאטרון, סופקו מים באמצעות המערכת הצפונית.

2. האתר נחשף בחודשים פברואר–מרץ 1994 בחפירת הצלה של רשות העתיקות. החפירה נוהלה על-ידי חמודי חלאילה ונחום שגיב. תודתנו נתונה למר חלאילה על מתן הסכמתו לפרסם מידע אודות חפירה זו לפני פרסומה הסופי ועל עזרתו הרבה. לפרסום ראשוני, ראה: חלאילה ושגיב, תשנ"ה.

מפה 1: מערכת המים הצפונית של בית גוברין – מפת איתור כללית

צדם הפנימי של הקירות בופה בטיח, הידראולי בהיר, המעיד על תיפקודו של המתקן כמאגר מים (איור 3). קרקעית הברכה, לעומת זאת, לא נאטמה במתכוון ולא נתגלתה בה רצפה כלשהי. היא הושתתה כנראה על שכבת הקרקע החרסיתית המקורית, שנחשפה בחפירה, ועליה ריכוז ניכר של מיני רכיכות, שקיומן אפשרי רק במים מתוקים וזורמים.³ פרט זה מאשש את ההנחה, שהברכה

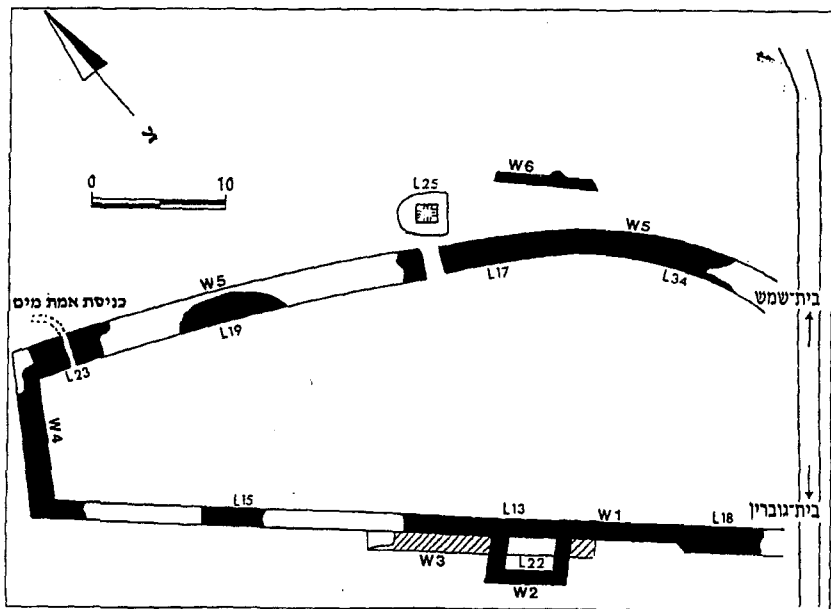
3. הרכיכות נבדקו על ידי הנק מיניס, אוצר הרכיכות של האוניברסיטה העברית בירושלים, ועל כך נתונה לו תודתנו. בין השאר התגלו אפוניות: *Pisidium annandalei* ו-*Pisidium casertanum*, שחרירם חלקים *Melanopsis praemorasa luccinoidea* וכן מיניס יאלה ארץ-ישראלית *Mienisiella gaillardotti*.

בנתנה באופן שתרכזו נביעות קטנות אחדות שהיו במקום ותאפשר את הרמת מפלס מי התהום בתחומה.

איור 1: תצלום אוויר - מבט כללי לכיוון צפון, על חורבות בית-גוברין ועל אזור המערכת הצפונית

איור 2: תכנית הבריכה שהתגלתה למרגלות תל גודד וחורבת טבק

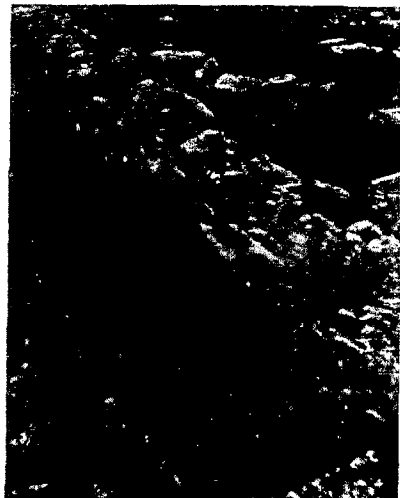

חלקה המזרחי של הבריכה לא נחפר, אך בהנחה שהייתה סימטרית נראה, כי ניתן היה לאגור בה למעלה מ-4,000 מ"ק מים. מי נביעות נוספות זרמו בוודאי אל הבריכה באמצעות אמה מטווחת, מקורה בלוחות אבן, שהלקים ממנה נחשפו בפאה הצפונית-מערבית של הבריכה. זוהי, אם כן, בריכה דו תכליתית, שנועדה לשמש הן בריכת אגירה והן מתקן הרמה. העלאת המים נועדה להביאם למפלס, שיאפשר את הובלתם בכוח הכבידה (גרוויטציה) אל היעד – העיר בית-גוברין. בריכות שנועדו להעלאת מים הוצגו בקצרה על-ידי שמואל אביצור (אביצור, 1958; תשנ"ד). דומה, כי את בריכת ההרמה הנדונה ניתן להשוות למערכת סכרי ההרמה, שהזינו את האמה הנמוכה של קיסריה (פלג, 1989; תש"ן), ואף לסכר שנבנה בבציה הסמוכה לרומא, שהזין את אמת ה-*Frontinus* Aqua Virgo.

בצמוד לצלע הצפונית של הבריכה התגלו קיר בנוי גזית, לבני חרס רבועות, שברי רעפים, חלקי עמודונים של היפוקאוסט וצינורות חרס, המעידים על קיומו של בית-מרחץ במקום. שרידי מתקן נוסף, ששימש כנראה בית-מרחץ, נחשפו בשנת 1985 במרחק כ-150 מ' מצפון לבריכה (גודוביץ, תשנ"ד).

שני שלבי בנייה זוהו כאמור בקירות הבריכה. תיארוך הבריכה מבוסס על מטבעות שנמצאו במקום. גילוי של דינר כסף של הקיסר טראיאנוס בתוך רצפה מהודקת, השייכת לשלב הקדום (לוקוס 22 בחדר w2), תורם לתיארוך השלב לימי קיסר זה, או אחריו. ייתכן שהבריכה נבנתה אחרי מרד בר-כוכבא, אולי על-ידי חיילים שהוצבו באזור אף לפני יסוד אלבתרופוליס. את השלב המאוחר ניתן לתארך באמצעות מטבע של קונסטנטינוס השני (אמצע המאה הרביעית לספירה), שנמצא בתוך הטיט המחבר את אבני הבנייה של השלב המאוחר בקיר הדרומי (לוקוס 18 בקיר w1; איור 2). ניתן אפוא לתארך שלב זה למחצית השנייה של המאה הרביעית או אחריה.

איור 3: צילום קיר w 1 של הבריכה; שים לב לבנייה המסיבית ולציפוי הטיח.
איור 4: אמת המים; מבט דרומה, לעבר בית-גוברין

אמת המים

הבריכה המונומנטאלית שימשה כאמור לאגירה ולהרמת מפלסם של המים, שהועברו באמצעות אמת מים דרומה; לבית-גוברין. האמה זוהתה לראשונה על-ידי ויקטור גרן בשנות השישים של המאה ה-19 (גרן, תשמ"ב, 221–222), וגם אנשי הסקר הבריטי תיארו את שרידיה (Conder & Kitchner, 1883, 270, 273–274). בשנות השלושים של המאה הנוכחית דיווח אודותיה בקצרה המפקח יעקב עורי ממחלקת העתיקות המנדטורית (Geographical List, 1976).

סקירה ראשונית של האמה נעשתה על-ידי יהודה דגן במסגרת סקר שפלת יהודה (דגן, תשל"ט). בשנת 1992 ערכו בדיקות מחודשות לאורך תוואי האמה, ונחשפו קטעים ממנה לאורך כ-270 מ' (שניב, תשנ"ד). שרידיה הראשונים של האמה התגלו כ-20 מ' מדרום לבריכה שתוארה לעיל, והיא הובילה את מי הבריכה ומי נביעות נוספות שהיו במקום אל העיר בית-גוברין (איור 4). כיום ניתן לעקוב אחר תוואי האמה עד למבואות הצפוניים של קיבוץ בית-גוברין (נ"צ 1139/1409).

האמה נבנתה לאורך קו גובה אחיד אך מפותל בצדו המערבי של ערוץ הנחל, המקביל לכביש בית-שמש–בית-גוברין, על גבי מסד מוצק שרוחבו כ-0.9 מ' וגובהו מיסודותיו כ-1.1 מ'. בקטע שנבדק נמצא, ששיפוע האמה מגיע ל-5.5%. לצורך בניית האמה נעשה שימוש באבני גוויל (בחלק התחתון בלבד, עד גובה של 0.5 מ') ובאבני נארי מסותתות בדפנות, שלוכדו בטיט שהכיל חומר אורגני וצופו בטיט מעורב בשרידי פחם ובשברי חרסים כתושים. רוחב התך האמה עצמה כ-0.26 מ' וגובהה כ-0.26–0.30 מ'. על פי נוסחת מנינג (355–364, Hodge, 1992), יכולה הייתה האמה להוביל יותר מ-150 מ"ק בשעה, אך נראה כי בפועל הובילה כעשירית מכמות זו. לאורך הדופן המערבית של האמה נבנה קיר נמוך של אבני שדה זקופות, שנועדו כנראה למנוע גלישת סחף ממדרון התל. בצמוד לדופן המזרחית נבנה משטח משופע בנוי מאבנים קטנות יחסית, שתמך בתשתית האמה.

באחד מחתכי הבדיקה שנערכו בחפירה נחשפה אמה חלופית שארכה כשלושה מטרים, שנבנתה כנראה לאחר שהאמה המקורית יצאה מכלל שימוש. נראה שהיה זה מעקף מקומי, שנועד להחליף קטע שנהרס. המעקף בנוי חוליית מסותתות של אבני קירטון (איור 5). אמות עשויות חוליות אבן מוכרות בארץ החל מראשית המאה החמישית לספירה ואילך באמאוס (הירשפלד, 1989) ובמנזר מארטיריוס (דמתי, 1989).

בסקר התגלה גם פריט אבן מחורף (אורך 1.25 מ', רוחב 0.45–0.65 מ'), שהיה מוטל על הסוללה בניצב לאמה במרחק של כ-500 מ' מדרום לבריכה. נראה שזהו מגלש או חוליה של אמה משנית, שהובילה מים לשטחים חקלאיים סמוכים. בחפירה לא התגלו לוחות כיסוי ואפשר שאלה נשדדו במרוצת הדורות. עם זאת אין להוציא מכלל אפשרות שהאמה לא הייתה מקורה.

בניסוינו לתארך את האמה זיהה דגן בחפירותיו שני שלבים: שלב בניית האמה בתקופה הרומית, בשנת 200 לספירה בערך, ושלב התיקונים במהלך התקופה הביזנטית. אולם דגן לא פירט בהסתמך על מה קבע תאריכים אלה (דגן, תשל"ט, 32). לבקשת כותבי מאמר זה נערכה בדיקת פחמן לדגימות פחם מתוך הטיט והטיח של האמה במאיץ חלקיקים (Radiocarbon Accelerator). מתוצאות הבדיקה עולה, כי יש לתארך את האמה לפרק הזמן שבין הרבע האחרון של המאה הרביעית לספירה ובין אמצע המאה השישית לספירה (Hedges et al., 1996, 197). יוסף פורת בדק את הרכב הטיח ומצא, כי הוא מכיל חרסים כתושים, ולכן הציע לתארוך למאות השלישית עד החמישית לספירה.⁶

4. אנו מודים ל-Dr. R. A. Housley ולמעבדות למחקר ארכיאולוגי באוניברסיטת אוקספורד על ביצוע הבדיקה, ולפרופ' ישראל כרמי ממכון וייצמן ולדרור סגל מרשות העתיקות על הסיוע.

5. תודתנו נתונה לד"ר פורת על מידע זה (ראה גם: פורת, 1989).

איור 5: אמת חיליות אבן, העוקפת קטע הרוס של האמה

נקבת המים

במרחק של כ-400 מ' ממערב-דרום-מערב למאגר המים, בגיא שלמרגלות המדרון הדרומי של תל גודד (נ"צ 14155/11501), התגלתה נקבת מים חצובה, שבקרקעיתה אמה מטויחת.⁶ על פי הנתונים הטופוגרפיים של הנקבה וכיוונה ניתן לשער, שהיא ניקזה מי תהום והעבירה אותם אל אמת המים הצפונית ובאמצעותה לבית-גוברין.

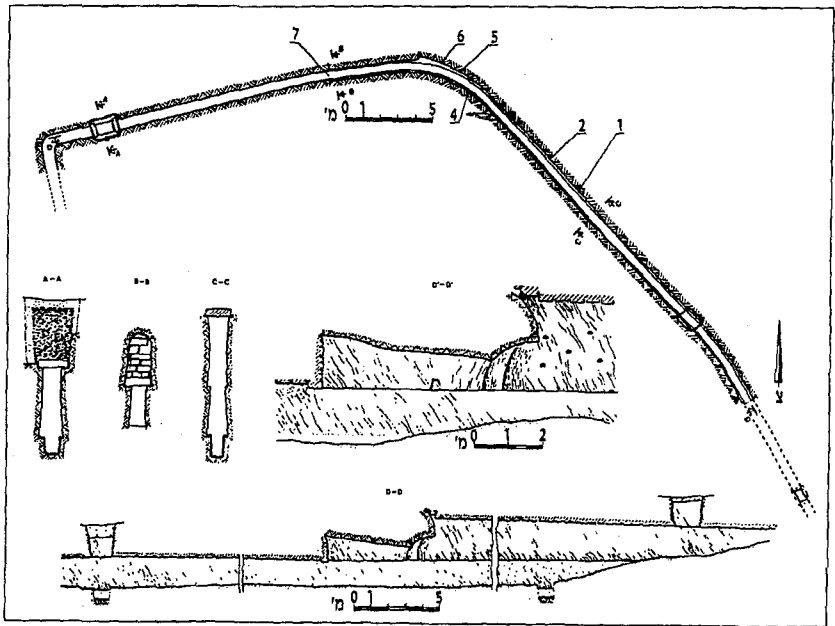
הנקבה נסקרה ונחפרה חלקית לאורך כ-50 מ'. בשלב זה טרם התגלו נקודות ההתחלה והסיום שלה, כולל חיבורה לאמה המתוארת לעיל. הקטע שנחקר דמוי האות ח"ת, וניתן ללמוד ממנו כי הנקבה נחצבה בתוואי מפותל, התואם את הטופוגרפיה (מפה 1 ואיור 6). מבדיקת שיפועו של קטע זה עולה, שכיוון זרימת המים היה ממזרח למערב אף שמגמתה הכללית של הנקבה הייתה כנראה לעבר אמת המים הממוקמת ממזרח. הדבר נובע ממהלכה המפותל של הנקבה, הגורם לכך שקצה הקרוב יותר בקו אווירי לאמה אינו כזה בפועל. לפיכך נוצרה סתירה, כביכול, בין כיוון השיפוע בקטע הנתון (ממזרח למערב) ובין השיפוע הכללי (ממערב למזרח). הפירות נרחבות יותר בעתיד תוכלנה ללמד פרטים נוספים על הנקבה ועל מרכיביה.

לאורך רוב מהלכה נחצבה הנקבה כתעלה פתוחה, שכוסתה בלוחות אבן קירטוניים (איור 7), שפסולת החציבה הונחה עליהם. עד כה התגלה קטע קצר בלבד (כ-5.5 מ') שבו נחצבה הנקבה כולה, על תקרתה, בסלע (איור 8). גובה קירות הנקבה 2–4 מ' ורוחבה הממוצע כ-0.5 מ'. בקרקעיתה

6. הנקבה התגלתה על-ידי אורי עיני ואון זביצקי, מפקחי היחידה למניעת שוד עתיקות ברשות העתיקות, בעקבות פריצת לוחות הכיסוי על-ידי שודדי עתיקות. הנקבה נבדקה על-ידי המחברים בשנת 1994. תודתנו נתונה לפרופ' דן בר"ג על עזותיו המועילות, לגבי לאה דיסגני שפיננחה את הכתובת היוונית, ולסלבה פירסקי וקרני וולובלסקי על המדידות והשרטוטים. תודה חמה שלוחה לפרופ' עמוס קלוגר, ליאיר צורן ולנילי ואברהם גרייצר, המסייעים דרך קבע בעבודת השדה ובמחקר.

נחצבה אמה שרוחבה כ־0.3 מ' וגובהה כ־0.6 מ'. האמה המתוארת מטויחת בטיח בעל גוון ורוד, המכיל רסק עדין ביותר של חרסים. על פני הטיח ניכרים סימני זרימת מים והצטברות מועטה של משקע גירי (טרורטין).

איור 6: הנקבה החצובה – תכנית וחתכים

בקר הדרומי של הנקבה מצוי סדק רחב ובו סימנים ברורים לזרימת מים. לאורך קווי הסידוק והחלל מוחלק הסלע ומעוגל ומצויים עליו שרידים של משקע טרורטיני. זוהי כנראה עדות לתהליך קארסטי ולחדירת מים אל הנקבה. תופעה זו שכחה כנקבות וכמנהרות של מפעלי מים קדומים, החצובות בסלע גיר קשה (צוק ואתרים, תשמ"ו); פעילות קארסטית ונביעות מים בסלע קירטוני הינן נדירות למדי. מן הטעם הזה ראוי לציין, כי במרחק של כשני קילומטרים מדרום לנקבה הנדונה וממזרח לשרידי העיר בית-גוברין התגלתה בשלהי שנות השמונים ונחקרה מערכת נקבות מים, המבוססת על מחילה קארסטית ארוכה ועל נקבות חצובות בידי אדם. גם מערכת זו נועדה כנראה לאסוף מי נביעות לצורך אספקת מים. היא נבדקה לראשונה על-ידי עמית ודגן ונחקרה ביסודיות על-ידי קלוזר ופרומקין (תשמ"ט). גם מערכת זו תוארכה לתקופה הרומית המאוחרת (המאה השלישית לספירה) ולתקופה הביזנטית, מכאן שהיא מהווה מרכיב נוסף במכלול המורכב והמשוכלל של מפעלי אספקת מים לבית-גוברין בתקופות הללו.

נקבות דומות, החצובות בסלע הקירטון, שנועדו לרכז מי נביעות אחדות ולהובילן אל אמת המים הגבוהה של קיסריה, התגלו בחלקים העליונים של נחל תנינים (זיגלמן ורוזק, תשנ"ג; תשנ"ה; זיגלמן, תשנ"ג). על פי החרסים הכתושים המעורבים בטיח שבדפנות הנקבה ניתן לתארכה לתקופה הרומית המאוחרת או לתקופה הביזנטית (פורת, 1989). תיארוך מדויק יותר אפשרי בעזרת בדיקת הכתובת, שנחרתה על אבן בנייה בתקרת הנקבה.

איור 8: המעבר מקטע חצוב בנקבה אל קטע מקורה בלוחות אבן; מבט מערבה

איור 7: צילום קטע בנקבה החצובה; שים לב ללוחות הקירוי.

חרותות של ציורים וכתובת יוונית

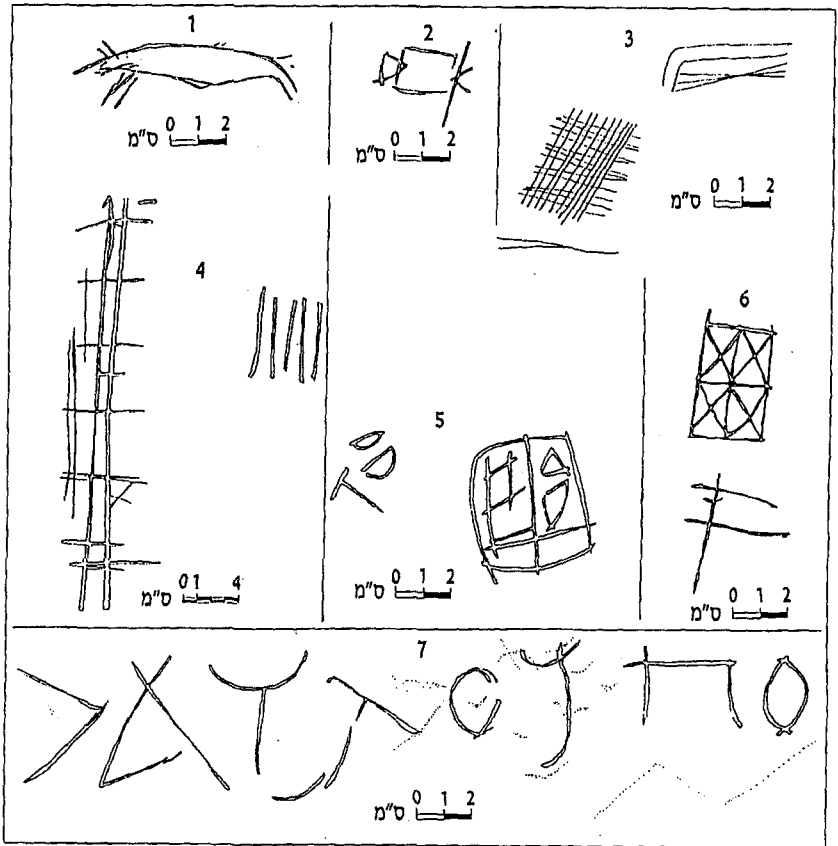
על הקירות הזקופים של הנקבה נתגלו עשרות חרותות (גרפיטי) של דגמים שונים וכן של כתובת ביוונית (איור 9). החרותות כוללות: בעל-חיים (מסומן במסי 1), דגמים גיאומטריים (מסי 6), דגמי רשת (מסי 3), דגם דמוי חותם (מסי 5), דגם דמוי נילומטר (מסי 4), חרותות של קווים מקבילים ועוד.

נראה, שהחרותות הן מעשה ידיהם של חוצבי הנקבה, שהשתעשעו בכך במהלך עבודתם. החרותות נחרתו במפלסים שונים בהתאם להתקדמות עבודת החציבה לעומק הנקבה. חלקן מצויות בגובה רב, במקומות שכיום ניתן לגשת אליהם באמצעות סולם בלבד. משום כך, ובשל העובדה שהמקום אינו מוכר למטיילים והגישה אליו קשה לא סביר שנחרתו לאחרונה. על אחת מאבני הכיסוי, בקצהו המערבי של קטע המנהרה החצוב (איור 9, מסי 7), על הפן המערבי של האבן, חרותה בקווים דקים כתובת יוונית (Di Segni, forthcoming):

>ΑΥΛΟΥ
 (Centuria) Αὔλου Πο(μπωίου) / Πο(μπωνίου) Πο(ντίου)
 "הקנטוריה של אולוס פומפאיוס" (?) (או: פומפוניוס, פונטיוס)

הסימן > משמש כקיצור מקובל ל-centuria (יחידה המונה עד מאה חיילים בצבא הרומי), ומכאן שזו כתובת צבאית. בכתובת מופיע השם הלאטיני AULUS (praenomen) ביחסת genitivus. האותיות ΠΟ הן קיצור מכוון של שם משפחתו (nomen) של האיש. כיוון שזוהי כתובת שימושית (המסמנת כנראה את הקטע שנחצב על-ידי אולוס או אנשי יחידתו) ולא כתובת שנועדה להנציח את עושי המפעל, די היה בקיצור שם המשפחה. ייתכנו אפשרויות אחדות להשלמת שם המשפחה המקוצר, שהנפוצות ביניהן הן Pompeius או Pomponius, אך ייתכנו גם שמות כגון: Pontius, Popilius, Postumius, Porcius. השם נכתב בשפה היוונית, אך על פי שם המשפחה ברור, שהאיש היה אורת רומי וותיק. השימוש ב-Praenomen מעיד על תאריך הכתובת, שאינו מאוחר לראשית המאה השלישית לספירה.

איור 9: הרותות וכתובת יוונית, שהתגלו על קירות הנקבה

לסיכום, הנקבה נחצבה אל תוך מפלס רווי מים וניזונה כנראה ממים, שזרמו דרך סדקים קארסטיים. נראה שנועדה לתגבר את אמת המים הצפונית לבית-גוברין. בכך דומה מפעל מים זה למערכות מים נוספות מן התקופות הרומית והביזנטית. מערכות אלה מבוססות כאמור על נביעות שונות, שמקורן במפלס רווי מים (אקוויפר), שהחדירה אליו מתבצעת באמצעות נקבות (Vitruvius).

מוצא האמה במקורות עתיקים

דיון נרחב במקורות העתיקים העוסקים בתל גודד ובסביבתו פורסם זה מכבר (שגיב, 1994). הנביעות שהזינו את האמה בעבר יבשו ונעלמו אם בשל שינוי אקלימי או בעקבות אירוע טקטוני מקומי. בבאר רסק, המצויה מצפון לבריכת האגירה, יש עד היום מים בעומק של 5–13 מ', בהתאם לכמות המשקעים באזור. יש להניח, שהמעין שנבע במקום בתקופה הרומית המאוחרת ובתקופה הביזנטית זוהה באותה עת עם עין הקורא – המקום בו הרג שמשון אלף פלישתים בלחי החמור (שופטים ט:יג-ט), והוא נזכר פעמים אחדות בכתביהם של אבות הכנסייה ושל צליינים אחרים, להלן דוגמאות אחדות:

הירונימוס – ההספד לפאולה (איגרת 108)

הירונימוס, אב הכנסייה, מתאר באיגרת 108 את מסעו המשותף עם פאולה מירושלים למצרים ואת הביקור ב"מעין שמשון" בשנת 385 לספירה לערך (Hieronimus Epistolae): "...אעבור למצרים, ובשוכה ליד מעין שמשון, שיצר שמשון מן השן הטוחנת של הלסת, אתעכב קצת ואשבור את צמאוני כדי שמרוענן אראה את 'מורשתי' קבר הנביא מיכה ועתה כנסיה..." על פי התיאור ברור; שמעין שמשון נמצא בסמוך לדרך הראשית, בין שוכה למורשתי. הדרך הרומית-ביזנטית מירושלים למצרים עברה בעמק האלה (רול, תשל"ו; Alt, 1929). הדרך עוברת למרגלות חורבת שוכה, המזוהה עם סוכות ומגיעה עד בית-גוברין, תוך שהיא עוברת בסמוך לחורבת בצל, המזוהה עם מורשתי (Tsafrir et al., 1994, 135, 189).

אנטונינוס מפלקנטיה

בהיותו בדרכו מירושלים לאשקלון (בשנת 570 לספירה לערך) תיאר אנטונינוס מפלקנטיה מעין נובע, הנמצא בקרבת אלבתרופוליס: "...באנו לעיר הקרויה אלבתרופוליס, למקום שמשון הגיבור הרג בו אלף איש בלחי החמור, אותה לסת שבזכות תפילתו יצאו ממנה מים – הוא המעין המשקה את המקומות האלה עד היום, והיינו גם במקום נביעתו" (Geyer, 1965)⁷.

7. מקור נוסף המתאר את המעין הנזכר הוא מיכאל גליקאס, סופר ביזנטי, שחי במאה ה-12 וכתב ספר היסטוריה, המבוסס בחלקו על סיפורי התנ"ך. לדבריו: "המעין של שמשון נראה עד עצם היום הזה ליד אלבתרופוליס" (Glycas). כיוון שבשלהי התקופה הביזנטית-ראשית התקופה הערבית הקדומה חורה אלבתרופוליס להיקרא בית-גוברין, ומכיוון שגליקאס לא ביקר בארץ מעולם, נוצר הרושם שהמקור אינו אמין. מאידך נראה, שהאיש ציטט פירוש כלשהו לספר שופטים, שנכתב כאשר היה השם אלבתרופוליס שגור עדיין.

איור 10: מפת מידבא; ייתכן שהמלבן המוארך מראה את בריכת "מעייין שמשון" (מסומן בחץ).

מפת מידבא

בית-גוברין מצוירת במפת מידבא כעיר גדולה מוקפת חומה ובה רחובות עמודים סביב בניין מרכזי בעל כיפה ושתי כנסיות (אבי יונה, תשי"ג; איור 10). מצפון לבית-גוברין ובצמוד אליה מצוין: "מורשתי משם היה מיכה הנביא". שלושה מרכיבים בולטים בצויר מורשתי:

- כפר קטן הוא "מורשתי".
- כנסייה לזכר מיכה הנביא (Jeremias, 1933; Ovadiah & De Silva, 1984).

8. במחקר חדש שערך שגיב הוצע לזהות את כנסיית מיכה בחרבת גידידה (מערות מיכל; שגיב, 1994, הערה 27, עמ' 64-65).

- מבנה שטוח, לא מקורה, המתואר כמלבן ארוך, שמלבן קטן צמוד אליו. על המבנה כתוב: TOT, כלומר "ציון של ...". (סימון מקובל במפה לציון אתר הנצחה ולציון מאורע מן המקרא או מן הברית החדשה). אפשר שמבנה מלבני זה הוא מאגר המים, שהתגלה למרגלות תל גודד, הוא "מעייין שמשון", הנזכר בעדויות עולי הרגל מן התקופה הביזנטית.

מסקנות ודברי סיכום

המחקר המחוּדש בתל גודד גילה פרטים חדשים אודות מערכת הספקת המים של העיר הרומית-ביזנטית בית-גוברין-אלבתרופוליס. בחפירות התגלו שרידי בריכה גדולה, ששימשה לאגירת מים ולהרמתם, קטע של נקבה חצובה ואמת מים בנויה בין הבריכה ובין חורבות העיר. מפעל מים זה דומה למערכות מים קדומות אחרות, שהתבססו על אמות שהזרימו מי מעיינות ותוגברו במי תהום באמצעות נקבות, החצובות אל תוך האקוויפר.

נוסף על מפעל זה, שבו התמקד הדיון, הוזכרו שני מפעלי מים נוספים, שסיפקו מים זורמים לעיר בית-גוברין בימי תפארתה: אמת המים המזרחית, שאספה מים ממעינות הר הברון, ומערכת תת-קרקעית של נקבות, שאספו מי תהום והזרימו אותם מקרבת העיר אל תוכה. בהסתמך על הנתונים הארכיאולוגיים בכל אחד מן המפעלים הנדונים ובהסתמך על ניתוח גיאוגרפי-היסטורי נראה, כי מבחינה כרונולוגית נבנו מפעלים אלה מן הקרוב אל הרחוק, כלומר תחילה הותקנה המערכת הצפונית ואחריה נבנתה המערכת המזרחית. עם זאת יש לזכור, כי החפירות שנערכו עד כה היו בהיקף מצומצם, ולפי שעה טעונות עדיין שאלות רבות בירור ובדיקה נוספת.

על פי העדויות והממצאים פעלה המערכת הצפונית בין המאות השלישית והשביעית לספירה, לאחר השינוי במעמדה של בית-גוברין והפיכתה לפוליס חשובה. ייתכן שהמערכת הוקמה כבר במאה השנייה לספירה על-ידי חיילים רומאיים, שהוצבו באזור.

בתיאוריהם של עולי רגל מן התקופה הביזנטית מצויה עדות מעניינת על מעיין, הנובע מצפון לבית-גוברין. בתקופה זו נקשרה למעיין אגדה, ששורשיה בסיפור המקראי אודות מעשיו של שמשון הגיבור. נראה כי הבריכה שתוארה היא "המעין של שמשון", שעולי הרגל מספרים עליו, וייתכן שאף במפת מידבא מתואר מאגר מים מרשים זה.

רשימת מקורות

- אבי יונה מ', תשי"ג;
 "מפת מידבא – תרגום ופירושו", ארץ-ישראל, ב, עמ' 151.
 אביצור ש', 1958;
 לתולדות ניצול כוח המים בארץ-ישראל, תל-אביב, עמ' 47.
 אביצור ש', תשנ"ד;
 מיתקנים בנופיהם, תל-אביב, עמ' 120–125.
 גודוביץ ש', תשנ"ד;
 "באר רסק", חדשות ארכיאולוגיות, ק, עמ' 109.
 גרן ו', תשמ"ב;
 תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ-ישראל, כרך שני: יהודה (ב), תרגם חי' בן עמרם, ירושלים, עמ' 221–223.
 דגן י', תשל"ט;
 "סקר שפלת יהודה", חדשות ארכיאולוגיות, עב, עמ' 30–32.
 דמתי ע', 1989;
 "גני השלחן של מנזר מארטיריוס", בתוך: די עמית, יי הירשפלד ויי פטריך (עורכים), אמות המים הקדומות בארץ-ישראל, ירושלים, עמ' 299–304.

- הירשפלד י', 1989;
- "מערכת אמות המים של אמאוס – ניקופוליס", בתוך: ד' עמית, י' הירשפלד ווי פטריך (עורכים), **אמות המים הקדומות בארץ-ישראל**, ירושלים, עמי 197–204.
- זיגלמן ע', תשנ"ג;
- "אמות מים באיזור נחל תנינים העליון", **חדשות ארכיאולוגיות**, צט, עמי 26–27.
- זיגלמן ע' ורווק ש', תשנ"ג;
- "מפעלי המים הקדומים באזור נחל תנינים עליון", **נקודות צורים**, 19, עמי 27–43.
- זיגלמן ע' ורווק ש', תשנ"ה;
- "אמות מים באיזור נחל תנינים העליון", **חדשות ארכיאולוגיות**, קג, עמי 45–46.
- חלאילה ח' ושגיב נ', תשנ"ה;
- "באר רסק", **חדשות ארכיאולוגיות**, קג, עמי 82–83.
- עמית ד', 1989;
- "אמות מים מאזור חברון לבית-גוברין", בתוך: ד' עמית, י' הירשפלד, ווי פטריך (עורכים), **אמות המים הקדומות בארץ-ישראל**, ירושלים, עמי 205–214.
- פורת י', 1989;
- "טיח באמות מים כאינדיקטור כרונולוגי", בתוך: ד' עמית, י' הירשפלד, ווי פטריך (עורכים), **אמות המים הקדומות בארץ-ישראל**, ירושלים, עמי 69–76.
- פלג י', 1989;
- "מערכת הספקת המים של קיסריה", בתוך: ד' עמית, י' הירשפלד, ווי פטריך (עורכים), **אמות המים הקדומות בארץ-ישראל**, ירושלים, עמי 115–122.
- פלג י', תש"ן;
- "מאגרי המים וסכרי האמה הנמוכה של קיסריה", **קתדרה**, 56, עמי 19–32.
- קלוגר ע' ופרומקין ע', תשמ"ט;
- "מערת נקבות המים בבית-גוברין", **נקודות צורים**, 15, עמי 128–130.
- צוק צ', מירון י' וקי וולובסקי, תשמ"ו;
- "סקר אמת הביאר", **נקודות צורים**, 13, עמי 109–129.
- רול י', תשל"ו;
- "מערך הדרכים הרומיות בארץ-ישראל", **קדמוניות**, 34–35, עמי 38–50.
- שגיב נ', תשנ"ד;
- "תל גודד", **חדשות ארכיאולוגיות**, קא–קב, עמי 97–99.
- שגיב נ', 1994;
- תל גודד – מורשת גת, משלהי המאה השמינית לפנה"ס ועד סוף התקופה הביזנטית, בדיקה היסטורית וארכיאולוגית**, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת בראילן.

Alt A., 1929;

"Romerstrasse Jerusalem-Eleutheropolis", *Palastinajahrbuch des Deutschen Evangelischen Instituts fur Altertumswissenschaft des Heiligen Landes zu Jerusalem*, XXV, pp. 18-23, 124-126.

Conder C.R. & Kitchener H.H., 1883;

The Survey of Western Palestine, III, London.

Di Segni L. (forthcoming);

"The Water Supply of Roman-Byzantine Palestine in Literary and Epigraphic Sources", In: D. Amit, Y. Hirschfeld & J. Patrich (eds.), *The Aqueducts of Ancient Israel*.

Frontinus S.I.;

De Aquaeductum Urbis Roma, I, 10.

Geographical List, 1976;

Geographical list of the Records Files (1918-1948), Jerusalem.

- Geyer P. 1965;
"Antonini Placentini Itinerarium", In: *Corpus Christianorum Series Latina*, CLXXV, Turnholt, pp. 14-145.
- Glycas M.;
Annales II, In: I. Bekkerus (ed.), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, 25, p. 309.
- Hedges R. E. M. et al., 1996;
"Radiocarbon Dates from the Oxford AMS System: Archaeometry Datelist", 21, *Archaeometry*, 38, 1, 197 ff.
- Hieronimus Epistolae;
Patrologia Latina, 22, Cols. 889-890.
- Hodge A. T., 1992;
Roman Aqueducts & Water Supply, Duckworth.
- Jeremias J., 1933;
"Moreschet – Gat, die Heimat des Propheten Micha", *Palestinajahrbuch des Deutschen Evangelischen Instituts fur Altertumswissenschaft des Heiligen Landes zu Jerusalem*, pp. 42-53.
- Ovadhah A. & De Silva C. G., 1984;
"Supplementum to the Corpus of Byzantine Churches in the Holy Land", *Levant*, 16, pp. 129-165, no. 3.
- Tsafir Y., Di Segni L. & Green J., 1994;
Tabula Imperii Romani Judaea-Palaestina, Jerusalem.
- Vitruvius;
De Architectura, VIII, 1, 6.